

לשאלת היחס אל ההווי המסורתי בשירת ביאליק

אהרן מירסקי

בשירת ביאליק נידון הרבה ההווי המסורתי של היהדות. שירים שלמים וגדולים עורר המשורר על מהותם של אותם החיים ועל חשבון עולמם. ואין להתעלם מן המקובל להעלות ביאור לטבע שיריו מתוך קורות חייו, שכן עיקר תלדותיו של אדם הן פתרון מעשיו. מנועה שירת ביאליק בתקופתה הראשונה מלשוות דמות לאורח החיים של היהודים ומליתן מבע לבני העם הפשוטים. אף על פי ששבתו היה בתוך עמו לא היתה השראת חיי העם על שירתו לטובה, כדרך שהיתה השראתם על טשרניחובסקי, כי ביאליק ראה את חיי העם בערי רוסיה ובעיריותיה, ראה אותם בכמישתם, וכלפי צד זה היתה שירתו מכוונת. שירת ביאליק אופי של הגות לה; בינה יתרה נפתרה כאן בהמיית לב. ויש רשות לראות בזה רושם של לימוד התלמוד, שלעולם אין בו דברים שהנוי עיקר תכליתם, ודברים של השתפכות הלב בלבד. והתלמוד זה היסוד להשכלת ביאליק ולצורת מחשבתו. בבוא שירתו להיוקק אל חיי היהדות הביאתה תכונתו זאת אל הצד הפרובלימטי שבה, וביקש לדמות בשיריו פנים וחשבון לעיקרי חיי היהדות של תקופתו, ולשאול לדרכם ולתכליתם. לא יהודים המגדולים בחייהם ראה ביאליק! שיאמר שירה עליהם, אלא יהודים שבורי חיים המתנוודים על משברם ועומדים על פרשת דרכים, והוא אליהם נשא דבריו, ויהי להם למוכיח.

המשורר עצמו אף הוא שברים היו בדרכו, ושירתו גופה לא נגלתה אליו כדרך הטבע, כפקע אשר עליו מתפתחים בנחת כזרוח השמש, אלא נולדה ובאה לו מתוך

לשאלת היחס אל ההווי המסורתי בשירת ביאליק

משבר חייו. תחילה כשעמד בתוך חיי המסורת ראה לפניו אותם חיים מתוך קירבה בגילויים; בישיבה של וולוז'ין ראה את תורתם של הוויית המסורת ואת קביעת דרכה. ומשיצא משם יציאה של תהייה ומבוכה², בא לו אל דעות ההשכלה, שחיי היהדות נראו על פיהן כמראה של חורבה, ואף היא שנתנה תבלין של חשבון בשירתו, שתהא מתחבת עם היהדות המסורתית חשבונות של דרכים³ ושל תכלית⁴, וחשבונות שהם מכבשונו של עולמם.⁵

ליציאתו של ביאליק מן הישיבה ומן היהדות המסורתית היתה המטרה של ה"השכלה", והמגמה שהיתה למשכילים מאז – "להתקין עצמו לברלין"⁶. חיי המסורת נראו לו ריקנים ונעורים מתוכן⁷, ושוממים נראו לו חיי הרוח של בית המדרש, וגם חיי המעשה ("בתשובתי"). לא נשתנה יחסו של ביאליק אל ההווי המסורתי באותה שעה ראשונה של תהייה מיחסם של שאר כל היוצאים שיצאו מבית המדרש. והוא שנראה יסוד בשירתו לבית המדרש.

אלה שעזבו את בית המדרש, מהם שהרחיקו לילך ומהם שעמדו מלהרחיק, הכל לפי מה שהוא אדם ולפי מה שהוא דרכו. רבים מהם בצאתם היתה יציאתם שְלֵמָה; את כל לבם הסיעו ממנו, ויש אשר גם געגועים לא הניחו בתוכו, ולא שאר מידות נפש של קירבה, אלא עמדו כנגדו כל אחד מן המקום שאליו נשאו רוחו, ויש גם שנלחמו בו. אף ביאליק בשעה שיצא מבית המדרש היתה יציאתו בדרך מרידה, ומכל מקום היתה ליציאתו של ביאליק פנים אחרות. שיריו על בית המדרש מקדימות וכוללות את יסוד הרחמים והאהבה אליו. אתה מוצא בהם התנגדות לבית המדרש וביקורת, ובצידן – הערצה וחמלה רבה. קלוזנר מבקש לראות בזה את השפעתה של רוח הרומנטיקה של אותו דור.⁸ אולם תמיהני אם ניתן הדבר להסתבר בהסבר זה, שכן אין דרכה של הרומנטיקה לחול על צורת חיים, אלא כהמיר תקופה לגמרי, לאחר שחלפו אותם חיים ובטלו, ואין בני אדם מרגישים עוד בגילויים השליליים. אבל מה מקום לרומנטיקה בשעה שהחיים שהם הנושא שלה, קיימים, ופגיעתם קשה, והבריות נלחמים בהם? הלכך נראה לומר, כי רוח היא במשורר ונטייה שבגדלות נפש שלא לראות שום ערך מערכי חייו בטל, בין אם הוא נראה לו טוב ובין לאו, ולהיות מחבב כל שבידו וכל שהיה בידו, כפי רום השגתו ועידון רגשי לבו להיות חס על היפה ועל הטוב אפילו הוא נתון בתוך דברים שאין לו חפץ בהם ושהוא נרתע מהם.⁹ שהרי קלוזנר אמר דבריו על "המתמיד", שכתבו ביאליק בשנת תרנ"ד-תרנ"ה, ונטייה זו של חיבת החיים הראשונים, וגעגועים ורחמים על המצוי, גם אם הוא במידת הפורענות, כבר אתה מוצא אותה באחד משיריו שקדם ל"המתמיד", בשיר "משוט במרחקים", שכתבו בשנת תרנ"א, בשעה שביאליק נלחם על גורלו, ועקר עצמו מחיי הישן. לפי פשוטו מדבר השיר בשיבה לביתו¹⁰, והרי אין צריך לומר שעזב ביאליק את ביתו כדי לקיים משאת לב שרצה בה בכל נפשו. וביתו על דלותו ותוגתו לא היה בו כדי לפתות את ביאליק לישאר בו, ולא להבטיח לו ימים של חפץ אפילו לא על דרך הדמיון. ומכל מקום משראה ביאליק את ביתו הישן נתמלא לבו געגועים. באותו שיר גופו אנו מוצאים אהבה וצער כרוכים בו ביחד, ואין המשורר נמנע מלאהוב את אשר מעציבו.

ושנית לפני המקומות הקביבים הקרובים אל-לבי ולבבי מעציבים.

אין אדם קוצב את יחסו אל ערכי החיים על פי דעותיו ועל פי תועלתם בלבד. פעמים יש בחיי מרודים נפשיות מרובה, שבכוחה לפרנס רוחו של אדם. יש עגמת רוח הקושרת עננים אל הלב והנפש נלחצת בה כבין פצימים, והיא מביאה פירות, ואדם משוך אחריה, משל לתוגת שבת בין השמשות. אפשר ומעין זה נתגלה לפני ביאליק, שאין יודע את לולאות הנפש במה הן נאחזות. טוביה החולב תמה על עצמו למה קשורה נפשו בנפש חוה בתו בהידוק יותר משאר בנותיו, כלום יש מחיצה בבני מעיים? ותודה ואומר שמא מחמת חוליה שחלתה בילדותה והיו מצירים הוא ואשתו וטורחים עליה יותר מטרחתם בשאר הבנות. ומלך ומלכה בארץ אשכנז, שהיו כל ימיהם בעלילה ובטרוניה זה על זו, כשמתה המלכה הָמַר עליה המלך הרבה, והיו אנשי החצר תמהים. הסביר להם ביסמארק ואמר: התנגשות תמיד אף היא יש בכוחה לאגוד שניים יחד. ולא כל שכן במקום שאין טרוניא, או שאין הטרוניא חמורה, כגון כאן שאין בפי המשורר לקבול הרבה על ביתו על שלא סייע בידו. מבחינת הסברה פסיכולוגית יש בדברי השיר "משוט במרחקים" לפרנס את ביאור האוירה בשירים אחרים, שחילופי רגשות נראים בהם שלובים.

מלבד צד זה נראה כי גם אכזבה מן החדש, או מכשולות ועיכובים וקשיים בדרך החדשה הביאה את המשורר, מדעת או שלא מדעת, לידי געגועים אל ביתו ואל יושגו. בו בשיר גילה כמה לא שפר חלקו במקום שהלך לשם, ושחליפין שעשה לא היו כדאים.

ומלאה פיוס הוצאתיך, הבאתי את-פוס הפרעלה עמדי אל ביתי.

(משוט במרחקים)

דברים אלה המשורר אומרם על אכזבתו מדרך היחיד שבירר לו, על יציאתו מביתו ומחיי ביתו הלחוצים, אל דרך חיים חדשה, שקיווה בה למרחב, ולעשייה רבה. כיוצא בזה המשורר אומר על דרך הרבים שביררו להם הכלל, שאף אותה תמורה הביאה עמה פחי נפש.

אף אכזבתו מן השאיפה של הדור מעוררת בקרבו רגשי נוחם על עזבו את בית המדרש, וגעגועים על דרך אבות שנטה ממנה.

שב הנני עתה מעמק העבור;
נמלטתי להגיד לכם כי גברו המפדים
גלחמנו כגבורים אף, הפינו אחר –
נאני יתום נדח עולל טפוחיכם
אמלל בוש ומנצח שב שנית עדיכם

לכאורה יש תשובה על הדברים מן השיר "בתשובתי", שהמבקרים¹¹ ראו בו רק בטוי למידת היאוש והתוגה שהביא הישן על המשורר, ובטוי של האכזריות כלפי עצמו. וכולם הביאו לראיה את הבית האחרון: לא שניתם מקדמתכם וכו'. אבל עיקר

לשאלת היחס אל ההווי המסורתי בשירת ביאליק

משמעם מקבלים דברי שירה מתוך מגמתם שהם מגידיים. וכאן נראה לגלות פנים בשיר ולהצביע על מידת הקירבה שביאליק עומד אל חיי ביתו הישן, שעה שהוא מטיח דברי חומרה כלפיו, עד שהיה מקום לדיבור הסרקאסטי שבסוף השיר:

אַבּוֹא אַחֵי בְּחֶבְרֶתְכֶם
יְחַדּוּ נֶרְקֵב עַד נִבְאָשָׁה.

לשוננו של המשורר לבשה כאן סרקאזם מתוך שלא הרגיש בקרבו כוחות לבנות את ביתו הישן בניין חדש, שכן אותה שעה ידע ביאליק רק את שאיפתו לחיים אחרים, ואילו הרכי הגשמתה עדיין לא נתבררו לו. אבל דברי הקטגוריה שהמשורר אומרם, כאן, יש בהם הוכחה על רבוי האהבה שהוא אוהב את נושא תוכחתו ורק מתוך שלא היה זכאי לנחם את ביתו, לפי שעדיין היתה הנחמה מכוסה ממנו, סיים את שירו בלשון של יאוש וחיבר בו את עצמו לביתו. לאחר תיאור השממון שתיאר המשורר בכל השיר, אין רצונו להניח את ביתו שאין בו תוחלת, ולהפליג ממנו, ולא לפרוש ממנו ולעשות לו אבל יחיד, אלא מבקש לידבק עם ביתו בשממונו: אַבּוֹא אַחֵי בְּחֶבְרֶתְכֶם וכו'. ולפי נוסח ראשון אף ביקש המשורר מביתו שישוב ויכניסנו אל תוכו, שכך כתב המשורר בקולמוסו:¹² קחוני אחי אל חברתכם וכו'.

מידת אהבה כיוצא בה מצויה בדיבור אחד ב"המתמיד", שלא בצירוף עם יאוש, אלא בצירוף עם הבהובי חרטה וטעדקה וגעגועים:

לֹא גֵרָם מְזֹלֵי פִי־אֲבָד עִמָּכֶם.

אם יש מקום לבירור דיוק בסגנון, הרי הדברים מוכיחים על אהבה בלי מצרים למי שהוא מכון דבריו. שלא אמר: גרם מזלי כי לא אבד עמכם, והיה המשמע ששמח לבו כי כך אירע. עכשיו שאמר: לא גרם מזלי כי אבד עמכם, משמע שמיצר על פרישתו מהם, אף על פי שלטובת עצמו היתה, ונמצא שהמשורר דורש בחיבתם של בני הישיבה ובגנות עצמו, ומשמע שחביב לו אבדנו עמהם מחיי טובה והוא פרוש מהם.

מעמד אחר עמד ביאליק בשירו "על סף בית המדרש", המדבר בתרבות היהדות בכלל ובהשכלה החיצונית. אותה שעה כבר נתבררו לביאליק פרקי תוכנית בחידוש התרבות העברית, הלכך לאחר שסיפר את שממון בית המדרש ואת רוקנו, מצא לבו לסיימו בלשון תנחומים:

לֹא תִמוּט אֵהֵל שָׁם! עוֹד אֶבְנֶה וְנִבְנֶיתָ וכו'
מְצַרִּימוֹת עֲפָרָה אֲסִיָּה הַפְּתִלִים.

שני שירים אלה עוד יש בהם לדמותם זה עם זה, שכן נושאי שניהם פגישות המשורר עם מוסדי עולמו הראשון. נראה שהתיקון או התקודה לתיקון, שמצא המשורר לבית המדרש, זו תרבות ישראל, כפי שהוא כותב בסוף השיר, כמובא למעלה, הוא שנטל מעם המשורר את ההתמרמרות על הישן, והפך דברי התנגדות לדברי דבקות. במיוחד בולט ההבדל שבין שני השירים בפתחותיהם, שהמשורר מספר שם על עצם הפגישה. בשיר "על סף בית המדרש" מסופר על הפגישה כמעט בשלושה אפית; תחילה באים כינויים לבית מדרש שתיאור בהם, ואחר כך, בשורה

השנייה נזכרת הפגישה: שְׁנִית עֲלֵי נֶקְרָה. ולשון "שנית" אין עמו כאן הבעת נפש של מורת-רוח, מלבד ציון המספר.

אף בסוף בית ב' שלשון שנית באה בו, ובראשית בית ג' שגם שם מלת שנית כתובה, אין בלשון זה אלא משמעות ההישנות. ולשון "עלי נקרה" יש בו כמדומה משמע של מורא וכבוד. לא כן בשיר "בתשובתי", שבו סיפור הפגישה בא דרך טרונייה, שלשון "שוב לפני" המספרת בדבר הפגישה, יש בה גוון של מורת רוח, כמי שאומר: אני עזבתי את המראות האלה והפלגתי, והנה באו שוב לפני. ובלשון הזה הוא מספר על הפגישה הראשונה עם ביתו לאחר שנפרד ממנו. הָיָה, שהמשורר בא בטרוניא עם מי שהוא מדבר עליו.¹³ ולא זו בלבד אלא שפתח את השיר בדבר הפגישה תחילה, קודם שסיפר על הנושא גופו:

שוב לפני זקן בָּלָה –
שוב לפני זקנה בָּלָה.

אבל עם שיש כאן טרוניא, יש כאן גם אהבה, כדרך שנתבאר למעלה.

ההשכלה והחפץ לצאת למרחב היתה לביאליק לראשונה שאיפה סתומה שלא ידע לה פתרונים. אותה שעה שהיתה לו שעת משבר, היה אף יחסו אל ההווי המסורתי מעומעם. בשירים "משוט במרחקים" וב"תשובתי", שנושא שלהם המשורר וחיוויו, ועולמו הראשון, נראית נפשו של המשורר בעמדו במעמד נרגש ונרטט בין אכזבות ותקוות וכמיהות המצפות לצאת לאור. בשיר "משוט במרחקים" גלוייה אדיקותו של המשורר בביתו הישן, משום שהוא הקרוב אליו ביותר בעולמו, ובשיר "בתשובתי" שתיאר המשורר את ביתו שלא זכה להתחדשות, ובמקביל לביתו אף הוא עצמו כך, באותו השיר מקופלת הדבקות בביתו. אבל יחסו אל חיי הישן אינו מבוחר ואינו ברי-קבע, שכן דחוי היה המשורר מצד אל צד, שלאחר שעזב את ביתו מחמת שראה בו צר מעון לשאיפותיו, אנוס היה לשוב ולהתדפק על דלתותיו.

בשיר "על סף בית המדרש" נראה יחסו של ביאליק אל ההווי המסורתי בצירור ברור יותר. נושאו כללי – שאלת התרבות של העם בעמדו על פרשת דרכים. עיקר השיר גילוי פנים בשאלת התרבות, שלבש כאן הבעה לירית, אבל המבקרים שהתנהלו אחר צורתם של פטוקי השיר ראו בו רק לפנינים. קלחנר¹⁴ ביאר שביאליק בא "לשבח לפאר ולרומם" את בית המדרש, שכן הוא מכנה אותו "מִקְבַּא רוח איתן. מקלט עם עולמים", ולא השפיל לשורות שלאחר כך:

לְמָה כֹּה תַעֲמְדוּ דוּמָם בְּנוֹאָשִׁים
תְּשׁוּ עֲלֵי לַיִם שְׁחוּרִים, עֲלֵי לַיִם נְאֻלָּמִים?
הֲסֵר לְעַד ה' מַעַל מִשְׁאוֹתֵיכֶם
וּטְבַעְתֶּם בְּאֲבָקְכֶם וְלֹא יָשׁוּב עוֹד אֲלֵיכֶם?

והרי השורה האחת המובאת שם אינה אלא לשון הפנייה, שהמשורר פונה לדבר אל בית המדרש, ועדיין אין זה תורף השיר, משל למי שבא ללמוד משיטה ראשונה של תארים במכתב על עצם תוכנו.

לשאלת היחס אל ההווי המסורתי בשירת ביאליק

לאחר זה מבאר שם קלוזנר, מתוך דברי השיר, ש"ישראל לא עזב את תורתו ולא יעזוב אותה לעולם". אבל לא באה בדבריו הבחנה בין מושג "תורה" של בית המדרש הישן, לבין המושג "תורה" של המשורר, שאם כל הדברים אמורים כנגד תורת בית המדרש הישן, שעליה נסבו דברי המבקר קודם לכן, מה טעם שואל ביאליק בשיר "המתמיד" שכתבו באותו הפרק¹⁵: הפחות האֵלָה על מה הם קָלים.

לחובר¹⁶ הביא דברי רשומות של ביאוגרפיה ולמד מן השיר עליהם. ועניין השיר גופו נדרש אצלו כמין חומר, ולא נתן דעתו לרשימות הזכרונות של המשורר שהביאם שם בעמוד 152, כדי להעלות מתוכם הסבר לשיר. את ראשית השיר ביאר שיסודו ברושם של סגירת ישיבת וולוז'ין. על כלל השיר אמר ש"ביסודו נמצאת המחשבה על מלכות הצדק והרוח", ועל "המלחמה בין ישראל ובין האומות המציקות לו היא המלחמה בין אלהים ובין רהב, בין הרוח ובין הבשר", בין תרבות ישראל לבין "תרבות יפת היפה". ובסופם של דברי השיר הסביר כי המשורר "בא בסוף לידי הבטחון הרב, כי בכל החורבן וההרס של בית אהלו המֵט כולו לנפול וכאילו מוטל בתוך העפר, נצחי הוא אוהל זה"; והביא לראיה את הבית האחרון: לֹא תָמוּט אֶהְלֵ שָׁם! עוֹד אֲבָנֶיךָ וְנִבְנִיתִי וכו'. נמצא בחיבורי הדברים, שביאליק היה סבור שניתן להכריע במלחמה שבין תרבות ישראל לבין תרבות יפת בפתיהת ישיבת וולוז'ין.

ונראה לומר בהסבר הדבר שחילוקי פרשיות בשיר וחילופי מושגים בו. בשלושה דברים המשורר מדבר. בבית המדרש הישן ובתורתו, שחדלה לפרנס את רוח בני הדור החדש.

בלשון המראות של השיר מתואר בית המדרש בעמידה של חורבן ושמן. המשורר נפרד מעם בית המדרש, ובית המדרש לא עצר כוח להיות לוחם את נפרדיו, ולשוב ולמשכם אליו. הוא נראה בעיני המשורר מצטמצם וגווע עד שעורר את רחמי המשורר. עד כאן מציאות הדברים. על פרשה ראשונה זו שבשיר יש מקום ללמוד בדברי הזכרונות של המשורר, שהביאם לחובר¹⁷: "ואני לא ידעתי כי כל זה הוא רק אחרית בלה הולכת למות. ואני לא ראיתי את החתירה הנחרתת הלוך ועמוק מתחת החיים האלה לערות יסודם, להפילם יום אחד; ואני לא ראיתי את הרקב האוכל את היסוד וכי מחשבים הם להשבר ונוטים לנפול ומקץ עשר שנים ימחה זכר למו — ובשובי קייתי — והנה מה רבה התמורה. הורקו החיים. נתגרשה השכינה מכל המחבואים". זו היתה ממשות החיים כפי שהכירם המשורר והרגיש בהם. וכשבא עתה שנית אל סף בית המדרש היה דומה למי שבא לפקוד קבר אבות. מכאן תסתבר הקינה שהמשורר מקונן על חורבן בית המדרש, שכן הוא בא לנוד לו ולנחמו. והמבקרים — הספר נראה להם כמעשה רומנטיקה.

בפרשה השנייה של השיר המשורר מדבר כנגד עוזבי בית המדרש. אבל "בית המדרש" כאן אינו עוד בית המדרש הישן, אלא כינוי לכל תרבות ישראל, ויוצאי בית המדרש אינם עוד אלה שיצאו להשכלה עברית, אלא מי שהפליגו עד לתרבות זרה, ומבקשים שם צחות-החיים וחידושי דעות. ולשונות הסמל של "בית המדרש" ו"תורה" שהמשורר משתמש בהם, תנם ענין לתרבות ישראל בפירושם החדש, כפי

שאפשר להעלותם מתוך הוראתו וכתביו של אחד העם. וכאן מצא המשורר מקום לומר, שעתידים אותם המפליגים שלא ימצאו קורת־רוח בתורת גוים. ומה שנאמר בשיר על תרבות ישראל ותרבות גוים, בא רק אגב צורך הדברים שדיבר כנגד המרחיקים לתרבות זרה. אבל המבקרים ראוהו יסוד בשיר.

ומאחר שבית המדרש אין תורת חיים משוכה ממנו, ודרכי תורת נכר נראו משובשות, הגיע המשורר לומר דברו. והוא אומרו בבית האחרון דרך רמז על התחדשות תרבות ישראל, וזו הפרשה השלישית בשיר. לכאורה יש צד חיובי אחד ביחסו של ביאליק אל בית המדרש, שאין הוא מעלה ביקורת עליו על עזיבתו שנעזב, ואין המשורר טופל עליו אשם על כך, אלא גורלו הוא זה שהגיעה לו תשישות. אבל בית המדרש כאן אינו הישיבה, אלא כינוי הוא ליהדות ההיסטורית. תדע שכן העמיד המשורר כנגדו לא בני הישיבה שפרשו מתלמודם, אלא את הפורשים מן התרבות היהודית, ועליהם הוא מקטרג. אם נבוא לפרש את השיר על דעת המבקרים תתגלנה כאן דעות המתנגדות לדעות ביאליק הידועות לנו ממקום אחר, וידיעתן וראית. מסתבר שבחר ביאליק בבית המדרש כסמל ליהדות ההיסטורית משום הציוריות הפיוטית שבו, אבל אין ללמוד ממנו על בית המדרש ממש.

על בית המדרש ממש ועל תורתו ייחד ביאליק את השיר "אם יש את נפשך לדעת". אמת אף כאן "בית המדרש" הוא בית המדרש ההיסטורי של הדורות. מכל מקום, אין עניינו זו מ"בית המדרש הישן והנושן", שאין בו אלא תורה, ואין תורתו אלא הגמרא. גם שיר זה נראה שיש בו צד של גילוי וצד של העלם. הגילוי זה השבח הגדול לבית המדרש, שהוא מפורש בבתי השיר, ואין לעקם עליו תיבות יתרות. וההעלם באווירה העומדת בו. שכן כמה מינים בשבח: יש טופסי שבחות שהם כקישוטים שעל גבי מצבות, כהילולות לנשמות נפטרים, ואין ביקורת יכולה לדרוש פטור לעצמה מביור זה. דברי שבח אם הם סתומים מצד עצמם, אפשר להכיר טיבם לפי מידות הנפש המתלוות אליהם; אם שמחה ומעשים מחוברים בהם, משמע שהם שבחם של חיים. ואם לאו אין כאן אלא שבחים של מספד. השבח שבשיר "אם יש את נפשך לדעת" אחי תוגה הוא, לא אור ולא נייח־נפש בו.

אפשר לבעל הדין להשיב, שנמשא הלואי גרם; סבל העם בדורותיו ודרך חתחתיו אף הם מנשוא השיר. והמשורר בא ליתן בשיר פתרון למקור אשר לכוח הסבל. אבל היא הנותנת לרזן את השיר על פי אופיו, שכן לא מצא בבית המדרש גבורות מעשים אלא גבורות של סבל, שבית המדרש ריחם וניחם. את פרשת גדולת בית המדרש קשר המשורר בדורות הקודמים. ודורו מה הוא צריך? סיפור שיספרו לו על מקור הכוח של העם. אף בבואת הצורה של בית המדרש אינה משתקפת אלא מבעד העבר, ובית המדרש של זמנו מתואר כצל בלבד של מה שאיננו עוד:

וְאִם עוֹד הוֹתִיר אֶל לְפָלִיטָה שְׂרִיד מְצַעַר
אוּ אֹלֵי גַם כִּיּוֹם תִּרְאֶינָהּ בּוֹ עֵינֶיךָ
שְׂגָלִים בּוֹדְדוֹת כְּצֵל מִמֶּה־שְׂאָבֵד.

נראה שהמשורר מבקש בשיר לזכור לבית המדרש את גדולת נעוריו, ומזהיר את דורו שלא יולזל בקדשים שעבר זמנם.

לשאלת היחס אל ההווי המסורתי בשירת ביאליק

מכל דברינו נמצינו למדים, שאף בשיר זה אין הדברים נִסְפִים אלא על בית המדרש שבעבר, ואת בית המדרש הממשי, של זמנו, שאינו סמל בלבד – אותו המשורר מתאר בשיר "המתמיד", ושם אנו מוצאים את דעתו, ושם נגלה יחס המשורר אליו.

השיר "המתמיד" כתוב על שיטה אחרת מן השירים "על סף בית המדרש" ו"אם יש את נפשך לדעת" הקרויים דרך כוללות ושיגרה: שירי בית המדרש. בשיר זה בית המדרש מתואר כעין המציאות. בציור החיצוני צייר בו המשורר "קורי שממית וטיח קיר תפל", הראשון משני התיאורים הוא ממש, והשני לשונו מליצה. אבל אין בו תיאור "משנה החרבה" של "ארון בלי תורה" המתפלש בעפרו ו"גוילים בלים וירקים" – הנרקבים בחבית כדרך התיאור בשיר "על סף בית המדרש", ולא "ערפל" בין "שפעת צללי קירותיו", ולא "גמרא בלה" כשם שתואר בית המדרש בשיר "אם יש את נפשך לדעת". לפי שכאן המשורר מדבר בבית המדרש של ממש.

ועוד מופלג השינוי בהערכת בית המדרש ב"המתמיד" מהערכתו בשני השירים האחרים שנזכרו תחילה; שבשיר "על סף בית המדרש" לא זו בלבד שאין המשורר בא בתלונה על בית המדרש, אלא גם מודיע שקיבל ממנו ערכי חפץ ומודה לו עליהם:

לא ריקם שלחתיני מִצֶלֶק הַשָּׁאֵן
מִלְאָכֶיךָ הַטּוֹבִים שְׁלַחֲנִי בְּדֶרֶךְ
מִחֲשָׁבָה פּוֹרֵיחַ, הִגִּינְךָ רַעְנָן.

ועתה שהוא רואה את בית המדרש בנמיכותו הוא משתף עצמו בעצרו. ובשיר "אם יש את נפשך לדעת" קשר המשורר לבית המדרש כתרים גדולים, שהוא "מפתן בית חיינו" ו"אוצר נשמתנו". בית המדרש שבאותם שני שירים מלא ברכה ועשיר נכסים ומחלקם לבאי שעריו, ואילו בית המדרש ב"המתמיד" בולע את כוחות יושביו:

בְּבֵית הַהוּא בֵּין הַכְּתָלִים הָאֵלֶּה
לא יום – כִּי שֵׁשׁ שָׁנִים עַל נַפְשׁוֹ עָבְרוּ;
פֶּה בְּכָה יְלֻדוֹתוֹ, בְּחֵרוֹתוֹ גָּמְלָה
וּפֶה כְּבוֹ עֵינָיו וּפְנֵי הַנּוֹר

על פי הדברים שאמרנו יסתבר הלמאי שונה יחסו של ביאליק אל בית המדרש ב"המתמיד" מיחסו אליו בשירים האחרים. שבשיר "המתמיד" בלבד מדובר על "בית המדרש" כפשוטו וכהווייתו, בית המדרש שבמציאות שביאליק התפלל עמו. מתוך כך ציורו החיצוני בממשות, ותיאורו הפנימי על דרך השלילה, ויחסו של המשורר אליו – בבקורת.

הערות

1. השיר "יהי חלקי עמכם" המדבר בפשוטי העם ובמעלתם, אף בו מכון המשורר כלפי מידת התמימות שבנפשותם ותאריהם, בשיר כשל אנשי רוח ובני עלייה:

לְבַבְכֶם – הַיֵּכֶל הַקֹּדֶשׁ, וְשַׁפְתֵיכֶם – שְׁעָרֵי הַסְּגוּרִים
שׁוֹעִים – וְלֹא הִגֵּד לָכֶם, נְגִידֵי רוּחַ – וְכֵן יִדְעֵתֶם
אֲמֵנֵי הַשְׁתִּיקָה הַיְפָה, וְכִהְיֶינָה דְמַמַּת אֱלֹהִים.

ועוד, שדברי השיר מגיעים לא לתמימי העם שביהודים בלבד, אלא לתמימי האדם בכלל (מפי הפרופ' שמעון הלקין).
  2. "הנני מפלס בפלס ושוקל במאזנים את מעגל רגלי, אביט לאחור אראה לפנים – אֵל אֱלֹהִים מִה שׁוֹמְמִים הַדְּרָכִים" (מתוך אגרת של המשורר "ביאליק חייו ויצירותיו" לפ. לחובר חלק א' עמ' 97).
  3. לֹא נִשְׁבַּח בְּכֶם רוּחַ אַחַת נְדִיבָה
וּפְנִתָה אֶת דְּרָכָה שְׁלִי-תוֹרָה סוֹרְרָנוּ
וְסִלְלָה נְתִיב חַיִּים עַד בֵּית הַיְשִׁיבָה.
- ("המתמיד")
4. רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם!
הַכּוֹחוֹת הָאֵלֶּה עַל מַה הֵם קְלִים?
- ("המתמיד")
5. כְּתִלֵי בֵּית הַמִּדְבָּר! קִירוֹת הַקֹּדְשִׁים
הֶסֶר לְעַד ה' מֵעַל מְשֹׁאוֹתֵיכֶם
וְטַבַּעְתֶּם בְּאֶבְבְּכֶם וְלֹא יָשׁוּב עוֹד אֲלֵיכֶם?
- ("על סף בית המדרש")
6. האגרת הביאוגרפית אגרות א' עמ' קס"ח. ועיין לחובר, "ביאליק חייו ויצירותיו" א' עמ' 95-96.
  7. "ועוד הפעם אני עומד על סף בית מדרש זה שביליתי בו הרבה שנים, והנה עתה ריק הוא" (האגרת הביאוגרפית, אגרות א' עמ' קע"א, ועיין לחובר שם, עמ' 126).
  8. "יוצרים ובונים" א' עמ' 31.
  9. לא לראיה אלא לזכר נראה לי לספר מה ששמעתי מפי מרת ילין אשתו של הפרופ' דוד ילין, שראה אותה ביאליק בהומבורג מקרעת מכתבים ישנים. כיהה בה ואמר לה: אל תקרעי את המכתבים, אין לך מכתב שאין בה מלה שאין אדם בקצה העולם זקוק לה.
  10. עיין לחובר שם, עמ' 102-103, ובהערה 9 ובהערה 10.
  11. לחובר שם, עמ' 125-126; קלזנר "יוצרים ובונים" א' עמ' 12; יעקב פיכמן, שירת ביאליק עמ' מ'.
  12. אברונין, או י.ד. בורנשטיין.
  13. כשבא המשורר לספר על פגישה של ריצוי עם ביתו, על אותה פגישה עצמה שכתב עליה את השיר "בתשובתי", אלא שהוא מספר על כך בדברים של רצון ופיוסים, הוא משתמש בלשון "שנית":

וְשָׁנִית לִקְנֵי הַמְּקוֹמוֹת הַחִבִּיבִים –
הַקְּרוּבִים אֶל לְבִי, וְלִבִּי מְעֻצְבִּים.
וְשָׁנִית הַתְּמִזּוֹת הַנְּעִימוֹת לְקִרְאָתִי
שִׁכְּחָה כְּלִתָּה עֵינֵי רוֹתֵן דְּמַעְתִּי
  14. "יוצרים ובונים" א', עמ' 32-33.
  15. "על סף בית המדרש" נכתב בשנת תרנ"ד, ו"המתמיד" בשנת תרנ"ד-תרנ"ה.
  16. "ביאליק חייו ויצירותיו" א', עמ' 151-161. ועיין גם בעמ' 194 ועמ' 198-199.
  17. שם, עמ' 152.